

Εισαγωγή στην Αρχαία Ελληνική Ιστορία (55AY2)

Διδάσκων: A. Farrington (email: eduserv@otenet.gr)

Ενότητα 7: Η Δουλεία

Διάφορα είδη δουλείας

Οι αρχαίες ελληνικές πεποιθήσεις αναφορικά με τη θέση του δούλου συνδυάζονται με τις ιδέες που έτρεφαν για την πόλιν και για τον πόλιτη. Σε γενικές γραμμές η σκέψη των Ελλήνων χαρακτηρίζεται από με βαθύτατη τάση προς μια 'δυσδική αντίληψη' του κόσμου, δηλαδή, συμφωνά με αυτή τη στάση κάποιο αντικείμενο θεωρείται ή x ή μη-x. Εφόσον αφορά τον προσδιορισμό της έννοιας της δουλείας, όπως την αντιμετώπιζαν οι Έλληνες, αυτός ο 'δυσδικός' διαχωρισμός σημαίνει ότι όποιος δεν είναι απολύτως ελεύθερος (και συνήθως αυτό σημαίνει 'ελεύθερο πολίτη μιας πόλεως') είναι 'μη-ελεύθερος' και, επομένως, κατά κάποιο τρόπο 'δούλος'. Με βάση τέτοια αντίληψη, θεωρείται πως δεν υπάρχει καμία διαφορά μεταξύ του υψηλοβαθμού αξιωματούχου του Πέρση αυτοκράτορα (διότι δεν είναι εντελώς ελεύθερος) και ενός δούλου που ταλαπηρεύεται στα ορυχεία του Λαυρίου, δεδομένου ότι οι δύο βρίσκονται σε κάποια σχέση εξάρτησης από ένα πιο δυνατό άτομο.

Για αυτό τον λόγο, οι αρχαίοι Έλληνες θεωρούσαν ότι δεν υπήρχε ουσιαστική διαφορά μεταξύ του Είλωτα (διότι εξαρτάται από τον Σπαρτιάτη), τον οποίον όμως θα θεωρούσαμε εμείς κάπως 'δουλοπάροικο', και του ιδιόκτητου δούλου που συνιστά τόσο σημαντικό μέρος της ζωής της Αθήνας. Στην πραγματικότητα, οι συνθήκες ζωής τέτοιων 'υποδουλωμένων πληθυσμών', όπως οι Είλωτες, ποίκιλλαν πολύ μεταξύ τους.

Σε ορισμένες περιοχές του Ελληνικού κόσμου υπήρχαν μεγάλες ομάδες 'υποδουλωμένων πληθυσμών', π.χ., προ πάντων οι Είλωτες της Λακωνίας και της Μεσσηνίας, οι Πενέσται της Θεσσαλίας, οι Κάρρες και οι Λελέγες της Καρίας της Δ. Μικράς Ασίας, οι Μαριανδυνοί της Βιθυνίας και οι κλάρωται της Κρήτης. Όλες αυτές οι ομάδες βρίσκονται σε περιοχές που είχαν αποικίσει και εγκατασταθεί οι Δωριείς, σύμπτωση που πείθει ότι η υποδούλωση του τοπικού πληθυσμού πιθανά να αποτελεί χαρακτηριστικό των Δωριέων αποίκων. ([Εικ 7.1.: Οι Λελέγες της Καρίας, οι Πενέσται και οι Βιθυνοί: Αθηναίου Δειπνοσοφισταί 6.101/271 \(β\)-\(γ\)](#)) ([Εικ 7.2.: Οι Μαριανδυνοί της Βιθυνίας και οι Κλαρώτες της Κρήτης: Αθηναίου Δειπνοσοφισταί 6. 84/263 \(γ\)-\(ε\)](#)). Υπάρχουν άλλες κοινωνικές ομάδες οι οποίες, εφόσον δεν κατατάσσονται σε αυτή των ελεύθερων πολιτών, θεωρούνταν 'δούλοι', παρόλο που η κοινωνική κατάσταση τους δεν μοιάζει με αυτή του δούλου. Στην Σπάρτη, μια αρχαιότατη και οπισθοδρομική κοινωνία, όπου η διαχωριστική γραμμή μεταξύ πολίτη και μη-πολίτη δεν είναι τόσο έντονη όσο στην πιο 'μοντέρνα' κοινωνία της Αθήνας του 5^{ου} αι. Στην λακωνική πόλιν υπάρχουν επεύνακτοι και μόθακες, οι οποίοι δεν θα θεωρούνταν μεν δούλοι συμφωνά με την δική μας αντίληψη, αλλά δεν έχουν πλήρη πολιτικά δικαιώματα, καθώς και στην Σικυώνα υπάρχει μια παρόμοια ομάδα κατωνακοφόρων ([Εικ. 7.3. Οι επεύνακτοι της Σπάρτης και οι κατωνακοφόροι της Σικυώνας: Αθηναίου Δειπνοσοφισταί 6.101/271\(β\)-\(δ\)](#)). ([Εικ. 7.4.: Οι μόθακες της Σπάρτης: Αθηναίου Δειπνοσοφισταί 6.101/271 \(ε\)- \(θ\)](#)).

Η κοινωνική κατάσταση του ιδιοκτήτου δούλου σαφώς διάφερε πολύ από αυτή τέτοιων ομάδων. Σύμφωνα με τον ορισμό του Αριστοτέλη (*Πολιτικά* 1.2.7), ο (ιδιοκτήτος) δούλος θεωρείται κτήμα και περιουσιακό στοιχείο και απλό εργαλείο του ιδιοκτήτη.

Προέλευση δούλων

Η καθυποταγμένη κατάσταση των 'υποδουλωμένων πληθυσμών' οφείλεται σε κατακτήσεις (π.χ. οι Είλωτες). Στην Αττική του 7^{ου} αι., αν όχι πριν, επιβαλλόταν υποδούλωση σε οφειλέτες που δεν μπορούσαν να αποπληρώσουν τα χρέη τους, όπως γίνεται αντιληπτό από τις μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα κατά τις αρχές του 6^{ου} αι. π.Χ., ο οποίος απαγορεύει την υποδούλωση αθηναίων πολιτών για λόγους χρέους. Δεν γνωρίζεται αν υπήρχε τέτοια απαγόρευση σε άλλες πόλεις εκτός από την Αθήνα, αλλά είναι πιθανό, εφόσον οι μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα διέπονται από την αντίληψη και την πεποίθηση ότι ο ελεύθερος πολίτης δεν πρέπει να υποστεί την απόλυτη απώλεια πολιτικών δικαιωμάτων, τουλάχιστον μέσα στην δική του πόλιν. Μια τέτοια νοοτροπία προϋποθέτει μια αρκετά προχωρημένη αντίληψη της έννοιας της ιδιότητας του πολίτη, και, εφόσον η Αθήνα δεν ήταν η πιο εξελιγμένη κοινωνία κατά την αρχή του 6^{ου} αι., είναι πιθανό να υπήρχε και σε άλλες πόλεις ήδη αυτή η πεποίθηση.

Πηγή ιδιοκτητών δούλων υπήρξε φυσικά ο πόλεμος. Ενώ ο πόλεμος θεωρούνταν κοινωνικά και ηθικά δεκτό μέσον απόκτησης πολύτιμων λαφύρων, η απόκτηση δούλων, ιδιαίτερα από την καταστροφή άλλης ελληνικής πόλεως, δεν συνιστούσε επαρκές αίτιο πολέμου καθεαυτό, με τους δούλους να θεωρούνται μάλλον (πολύ πολύτιμο) 'παραπροϊόν πολέμου'. Φυσικά εκφραζόταν μια προτίμηση για δούλους που είχαν γεννηθεί από δούλους γονείς, διότι θεωρούνταν (και μάλλον ήταν) πιο ήσυχoi και ευπειθείς. Ορισμένες φορές στις γραμματειακές και ιστορικές πηγές παρατηρούνται έμμεσες εκφράσεις ηθικής ανησυχίας για την υποδούλωση πληθυσμιακών ομάδων. Π.χ. η υποδούλωση των *Μαριανδυνών* δικαιολογείται από την δήθεν 'πνευματικής αδυναμίας' των ίδιων. Δεν φαίνεται πολύ πιθανό οι Μαριανδυνοί οι ίδιοι να εξέφραζαν αυτή τη γνώμη (Αθηναίου *Δειπνοσοφισταί* 6. 84/263 (γ)-(ε)). Για αυτό το λόγο γινόταν πιο δεκτή η υποδούλωση βαρβάρων. Αναφέρεται ότι οι Χιώτες χρησιμοποιούσαν πρώτοι ξένους δούλους, αλλά δεν γνωρίζεται καθόλου πότε και πως έγινε αυτό (αν όντως είναι αληθινός ο ισχυρισμός της πηγής που αναφέρει ο Αθηναίος) ([Εικ. 7.5.: Οι δούλοι της Χίου: Αθηναίου Δειπνοσοφισταί 6.88/265 \(γ\)-\(δ\)](#)).

Αριθμοί και ποσά δούλων

Υπήρξε στην κλασική αρχαιότητα η εντύπωση ότι οι ιδιοκτήτοι δούλοι δεν χρησιμοποιούνταν στον παρελθόν, και ακόμη κατά την εποχή του Αριστοτέλη 'Οι Φωκείς και οι Λοκροί ξυπηρετούνταν από συγγενείς, και όχι δούλους' (Αθηναίου *Δειπνοσοφισταί* 6.86/264 (γ)-(δ)). Το ποσό του συνόλου των (ιδιοκτητών) δούλων παραμένει φυσικά άγνωστο, κυρίως λόγω της φύσης των πληροφοριών που διαθέτει ο ιστορικός. Η πόλις δεν είχε ανάγκη από ακριβείς στατιστικές πληροφορίες για να καλύψει τις λειτουργίες της και για αυτό τα στατιστικά μας τεκμήρια χαρακτηρίζονται από σπανιότητα και αμφίβολη αξιοπιστία. Αναφορικά με την Αθήνα, σύμφωνα με τον Θουκυδίδη (7.2.5.) 20.000 δούλοι δραπέτευσαν

από τους Αθηναίους ιδιοκτήτες τους προς Δεκέλεια, την οποίαν οι Σπαρτιάτες είχαν καταλάβει κατά το δεύτερο μισό του Πελοποννησιακού πολέμου. Προς το τέλος του 4^{ου} αι. π.Χ., το 309 π.Χ. διεξήχθη απογραφή επί του Δημητρίου Φαλαρέως και 'ευρεθήναι Αθηναίους μεν δισμυρίους προς τοις χιλίοις, μετοίκους δε μυρίους, οικέτων δε μυριάδας μ' (= 400.000)'. Το ζητούμενο εδώ στο παράθεμα αφορά την έννοια της λέξης 'οικέτης'. Σημαίνει 'δούλος' ή απλώς αναφέρεται σε 'εξαρτούμενα μέλη της οικογένειας'; Υπάρχουν άλλα στοιχεία, πάλι αμφίβολης αξιοπιστίας. Σύμφωνα με τον Αθήναιο (*Δειπνοσοφισταί* 6.272), 'στην Αίγινα υπήρχαν 470.000 δούλοι, ποσό που δεν φαίνεται πιθανό για ένα τόσο μικρό νησί, καθώς και στην Κόρινθο βρίσκονταν 460.000 δούλοι'.

Εδώ αναφέρεται το ζήτημα του πόσους δούλους ήταν στην ιδιοκτησία του καθένα. Με βάση την εικόνα που προβάλλεται από τις αθηναϊκές γραμματειακές πηγές του 5^{ου}-4^{ου} αι. π.Χ., φαίνεται πως ο μέτριων περιουσιακών στοιχείων πολίτης διέθετε ένα ή, το πολύ-πολύ, δύο δούλους. Από την άλλη, γίνονται αναφορές σε μεγάλους αριθμούς δούλων που ανήκουν σε ένα άτομο, οι οποίοι χωρίς αμφιβολία αποτελούσαν εξαίρεση. Π.χ. ο Νικίας (ο στρατηγός του 5^{ου}) διάθετε 1.000 δούλους, καθώς και αργότερα, ο Μνάσων, φίλος του Αριστοτέλη, είχε περισσότερους από 1.000 (Αθηναίου *Δειπνοσοφισταί* 6.272).

Αντίληψεις ιδιοκτήτων για δουλεία

Για τον ιδιοκτήτη, όπως έχει προαναφερθεί, ο δούλος αποτελούσε προ πάντων εργαλείο. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη (*Πολιτικά* 1.2.1-23), ο δούλος συνιστά βασικό στοιχείο του *οίκου* και εργαλείο στη διάθεση του ιδιοκτήτη. Επίσης, δεδομένου – σύμφωνα με τις πεποιθήσεις των ιδιοκτητών - ότι οι δούλοι βρίσκονται σε υποδεέστερη θέση λόγω της φύσης τους, η διαχείριση και η καθοδήγηση από τον ιδιοκτήτη, ο οποίος είναι ελεύθερος από την φύση του, ωφελεί τόσο τον δούλο, όσο και τον ιδιοκτήτη. Η άποψη ότι ο δούλος αποτελεί ανθρωπινό εργαλείο είναι ευρέως διαδεδομένη στην αρχαιότητα ([Εικ. 7.6.: Δούλοι ως εργαλεία: Αθηναίου Δειπνοσοφισταί 6.94/ 267\(η\)](#)).

Δεν εκπλήττει επομένως η εμφάνιση της πεποιθήσης σε αρχαίες κοινωνίες που βασίζονταν στη συμβολή και υποστήριξη δούλων ότι ο δούλος θεωρείται ανόητος, χαζός, δειλός και αναξιόπιστος. Αυτή η άποψη κυκλοφορεί καθ'όλη την διάρκεια της αρχαιότητας ήδη από τον Όμηρο. Σύμφωνα με τον ποιητή (*Οδύσσεια* IB', σσ. 322-3) 'ήμισυ γαρ τε νόου απαμείρεται ευρύοπα Ζεύς/ανδρών, ούς αν δη κατά δούλιον ήμαρ έλησι'. Αυτή η αντίληψη της συμπεριφοράς των δούλων προβάλλεται - πολύ κωμικά και διασκεδαστικά, πρέπει να ομολογήσει κανείς - από τον Αριστοφάνη, ο οποίος φυσικά ξέρει πολύ καλά τον τρόπο με τον οποίον μπορεί να προκαλέσει γέλοια από τα μέλη του ακροατηρίου του στο θέατρο Διονύσο ([Εικ. 7. 7.: Η συμπεριφορά των δούλων \(κατά τους ιδιοκτήτες τους\): Αριστοφάνους Βάτραχοι σσ. 737-757](#))).

Δεδομένου ότι η φύση του δούλου, όπως αυτή της γυναίκας και του παιδιού, οι οποίοι παρομοιάζονται από τις αρχαίες γραμματειακές πηγές με δούλους, είναι πολύ αμετάβλητη, μόνη πηγή σωστής καθοδήγησης για το δο αποτελεί ο ιδιοκτήτης ο ίδιος και, αν είναι απρόσεχτος και αμελής ο ιδιοκτήτης ο ίδιος σχετικά με το θέμα, ο δούλος χωρίς τη βοήθεια και καθοδήγηση του ιδιοκτήτη αποκλείεται να είναι καλός και φρόνιμος. Παρά την ύπαρξη αυτής της αντίληψης σχετικά με την δήθεν έμφυτη

ανευθυνότητα των δούλων, στην πραγματικότητα, η διαχείριση δούλων από άλλους δούλους ασκείτο αρκετά συχνά.

Ως προς τις απόψεις που είχαν οι δούλοι για την κατάστασή τους, δεν έχει διασωθεί τίποτε. Ο Ηρόδοτος ισχυρίζεται ότι ο Αίσιωπος 'ήταν δούλος', αλλά το κατά πόσο τα παραμύθιά του εκφράζουν μια αντίληψη του κόσμου που θα είχε ένας δούλος μάλλον δεν μπορεί να πει κανείς.

Χρήση και αντιμετώπιση δούλων

Οι απασχολήσεις που εκτελούνται από δούλους

Στον 'ιδιωτικό τομέα' όσες δούλες δεν εργάζονταν ως υπηρέτριες για τις δουλειές του σπιτιού, μάλλον απασχολούνταν ως ιεροδουλές και αυλητρίδες. Σχετικά με τους δούλους, εργάζονταν σε όλους τους τομείς, δηλ., ως εργάτες, τεχνίτες, και σε οικονομικής φύσης δουλειές. Στο 'δημόσιο τομέα', τουλάχιστον της Αθήνας του 5^{ου}-4^{ου} αι. π.Χ., οι αγορανόμοι και οι οδοποιοί διέθεταν δούλους (Αριστοτέλη *Αθηναίων Πολιτεία* 50.2), καθώς και υπήρχαν Σκύθες τοξόται (Αριστοφάνους *Αχαρνής* 54-58, *Λυσιστράτη* 433-462, *Θεσμοφοριάζουσαι* 930-934), οι οποίοι βοηθούσαν τους αξιωματούχους στις προσπαθειές επιβολής τάξης, π.χ., κατά συνεδριάσεις της *εκκλησίας* του δήμου. Οι Σκύθες ελέγχονταν στενά, όμως, και δεν τους επιτρεπόταν να δράσουν με την δική τους πρωτοβουλία

Η αντιμετώπιση δούλων

Εφαρμόζονταν ορισμένοι κοινώς δεκτοί κανόνες για αντιμετώπιση των δούλων ([Εικ. 7.8.: Οι κανόνες της καλής διαχείρισης δούλων: Αθηναίου Δειπνοσοφισταί 6.87/264 \(β\)-265 \(β\)](#)). Σύμφωνα με αυτούς, καμία ομάδα δούλων δεν πρέπει να αποτελείται από μέλη με προέλευση από την ίδια πατρίδα ή χώρα, για ευνόητους λόγους. Η στέγαση και η φροντίδα του δούλου πρέπει να είναι επαρκής, και όποιες τιμωρίες επιβάλλονται πρέπει να είναι δίκαιες και αμερόληπτες. Προ πάντων, δεν πρέπει να αναπτυχθεί ποτέ καμία οικειότητα μεταξύ δούλου και ιδιοκτήτη. Χωρίς αμφιβολία εφαρμόζονταν τιμωρίες, αλλά σπάνιες φορές αναφέρονται οι ποινές ότι είχαν θανασιμό αποτέλεσμα, ίσως διότι τέτοιες περιπτώσεις καλύπτονταν ή ίσως διότι ο δούλος θεωρείτο πολύτιμο αντικείμενο, που δεν πρέπει να υποστεί ζημιά.

Οι οικονομικές πλευρές της δουλείας

Είναι εξαιρετικά δύσκολο να εκτιμήσει κανείς την καθαρά οικονομική συμβολή των δούλων, κυρίως εξαιτίας έλλειψης στατιστικών στοιχείων. Αναφορικά με την οικονομική συμβολή των υποδουλωμένων πληθυσμών, σύμφωνα με τον Πausανία, οι Είλωτες έδιναν το μισό της αγροτικής τους παραγωγής (Πausανία 4.14.). Οι Πενέσται προφανώς πλήρωναν κάποιου τύπου μίσθωμα ή φόρος στους κατακτητές της Θεσσαλίας (Αθηναίου *Δειπνοσοφισταί* 6.84/264 (β)), καθώς και οι Λέλεγες εργάζονταν ως οικέται.

Τα κόστη που προϋποθέτει η χρήση δούλων είναι αρκετά ψηλά. Στην περίπτωση των υποδουλωμένων πληθυσμών, τουλάχιστον των Ειλωτών, το τίμημα που πλήρωνε η Σπάρτη λάμβανε την μορφή της

συνεχούς παρακαλούθησης των υποδουλωμένων εργατών (μέσα από την *Κρυπτεία*), με αποτέλεσμα τελικά να εμποδιστεί πιθανά η ανάπτυξη άλλων πλευρών της σπαρτιατικής κοινωνίας. Ως προς τα πιο στενά οικονομικά προτερήματα και μειονεκτήματα που συνεπάγεται η χρήση ιδιόκτητων δούλων, από την μια, ο ιδιοκτήτης ήταν υποχρεωμένος να επωμιστεί ορισμένα 'πάγια', δηλαδή, φαγητό, στέγαση και (αν δεν υπάρχουν πολλοί, φθηνοί δούλοι στην αγορά) ιατρική περίθαλψη. Σε αντίφαση με αυτά τα μειονεκτήματα που παρουσιάζει η χρήση του δούλου, η εκμετάλλευση ελεύθερου μισθωμένου εργατικού δυναμικού είναι ιδιαίτερα συμφέρουσα για εποχιακές αγροτικές δουλειές, εφόσον χρειάζεται μόνο πληρωμή για όση ώρα εργάζεται. Από την άλλη, η 'εκπαίδευση' του ελεύθερου εργατικού δυναμικού χρειάζεται επένδυση χρόνου, καθώς και οι δύο τρόποι εργασίας χρειάζονται στενή παρακολούθηση. Επίσης, υπάρχει το συνεχές πρόβλημα ότι η ποιότητα της δουλειάς του δούλου πάντα θα τείνει να είναι κατώτερης ποιότητας, διότι δεν υπάρχει κανένα (θετικό) κίνητρο για το δούλο.

Για να καταλάβει κανείς την χρηματική αξία δούλων, παρουσιάζονται εδώ οι χρηματικές μονάδες της Αθήνας : 1 τάλαντο = 60 μναί, 1 μνά = 100 δραχμαί, 1 δραχμή = 6 οβολοί, 1 τάλαντο = 36 000 οβολοί, 1 μνά = 600 οβολοί. Ενδεικτικά, αναφερόμαστε στην 'σύνταξη αναπηρίας' (Λυσία *Περί Αδυνάτου* 24.6.) δυο οβελών, οι οποίοι θεωρούνταν αρκετοί για ημερήσια διατροφή ενός ατόμου, αλλά και στο ημερήσια μισθό δικαστή του 5^{ου} αι. π.Χ., που ήταν και αυτός 2 οβολοί. Άλλοι ενδεικτικοί μισθοί δίνονται στο παρακάτω πίνακα. (Δ. Ευγενίδου (επιμ.) *Πόσο κοστίζει τι... από την αρχαιότητα έως σήμερα* (Αθήνα, 2007) 16

Μισθοί

περ. 335-322 π.Χ.	ημερήσια τροφή αθηναίου εφήβου	4 αθηναϊκοί οβολοί
329/8 π.Χ.	ημερομίσθιο εργάτη οικοδομής στην Ελευσίνα	1 αθηναϊκή δραχμή, 3 οβολοί
314/3 π.Χ.	ημερομίσθιο Αθηναίου ναύτη	4 αθηναϊκοί οβολοί
πρώιμος 3ος αι. π.Χ.	ημερομίσθιο στρατιώτη του Λυσιμάχου	4 αττικοί οβολοί
282 π.Χ.	ημερομίσθιο και τροφή λιθοτεχνίτη στη Δήλο	2 αττικοί οβολοί + 1½ κοίνις σιτάρι
τέλη 3ου αι. π.Χ.	ημερομίσθιο και τροφή στρατιώτη στην Κρήτη	1 αιγινιτική δραχμή + 1 κοίνις σιτάρι

Ως προς τιμές δούλων, διαθέτουμε τα εξής ενδεικτικά στοιχεία:

- (α) 'από μισό μνά έως και 5 - τάλαντο για δούλο χειριστή' (Ξενοφ. *Απομνημονεύματα* 2.5)
- (β) 'μαχαιροποιός, αξίας 5-6 μνών - 32 φέρνουν μικτό εισόδημα 30 μνών ετησίως' (Δημοσθένους 27.9)
- (γ) '20 επιπλοποίοι, συνολικής αξίας 40 μναί - φέρνουν ετήσιο μικτό εισόδημα 12 μνών'

Γίνεται αντιληπτό ότι ο πιο φθηνός δούλος από αυτούς κοστίζει 60 (;) φορές το μισθό ενός εργάτη (!!!). Αν υπολογίζουμε ότι τα 'πάγια' θα κόστιζαν περίπου 360 οβολούς το χρόνο, γίνεται σαφές πόσο ακριβοί ήταν οι δούλοι. Τέλος, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η ιδιοκτησία του ιδιόκτητου δούλου κυρίως αποτελούσε σύμβολο, τουλάχιστον στην Αθήνα του 5^{ου}-4^{ου} αι., της κατάστασης του ιδιοκτήτη του ως ελεύθερου.

μόκριτου. Ο Φίλιππος³⁴⁶ από τα Θεάγγελα στο έργο του *Περί Καρών και Λελέγων*, αφού περιέγραψε τους είλωτες των Λακεδαιμονίων και τους πενέστες των Θεσσαλών, λέει ότι και οι Κάρες χρησιμοποίησαν ως δούλους τους Λέλεγες και παλιά και τώρα. Ο Φύλαρχος στο έκτο βιβλίο των *Ιστοριών* του λέει ότι και οι Βυζάντιοι έτσι κυριάρχησαν στους Βιθυνούς, όπως οι Λακεδαιμόνιοι στους είλωτες.

Εικ 7.1.: Οι Λέλεγες της Καρίας, οι Πενέσται και οι Βιθυνοί: Αθηναίου Δειπνοσοφισταί 6.101/271 (β)-(γ))

»84. Ο στωικός Ποσειδώνιος στο ενδέκατο βιβλίο των *Ιστοριών* του λέει: “Πολλοί που δεν μπορούν να κυβερνηθούν μόνοι τους εξαιτίας της πνευματικής αδυναμίας τους παραχωρούν τους εαυτούς τους στην υπηρεσία των πιο μυαλωμένων, για να τους φροντίζουν εκείνοι για τα αναγκαία και αυτοί να ανταποδίδουν σ’ εκείνους με το μόχθο τους όσα μπορούν να τους προσφέρουν με την υπηρεσία τους. Μ’ αυτό τον τρόπο οι Μαριανδυνοί²⁹⁴ υποτάχτηκαν στους Ηρακλεώτες, με την υπόσχεση ότι θα τους υπηρετούν συνεχώς και αναλαμβάνοντας την υποχρέωση να μην πουλούν τίποτε έξω από την περιοχή των Ηρακλεωτών, αλλά μόνο στη δική τους περιοχή”. Ίσως λοιπόν για το λόγο αυτό και ο Ευφορίωνας²⁹⁵, ο επικός ποιητής, έχει ονομάσει δωροφόρους τους Μαριανδυνούς:

Δωροφόροι θα λέγονταν που τρέμουν τους αφέντες.

Και ο Καλλίστρατος²⁹⁶, ο μαθητής του Αριστοφάνη, λέει ότι ονόμαζαν δωροφόρους τους Μαριανδυνούς, αποφεύγοντας την πίκρα του χαρακτηρισμού τους ως δούλων, όπως έκαναν οι Σπαρτιάτες στην περίπτωση των ειλωτών²⁹⁷, οι Θεσσαλοί στην περίπτωση των πενεστών και οι Κρήτες στην περίπτωση των κλαρωτών²⁹⁸. Οι Κρήτες ονομάζουν τους δούλους των πόλεων χρυσώνητους, και

αμφαμιώτες τους δούλους των αγρών, που είναι εντόπιοι, αλλά προέρχονται από αιχμαλώτους πολέμου. Ο Έφορος στο τρίτο βιβλίο των *Ιστοριών* του λέει: “Οι Κρήτες ονομάζουν κλαρώτες τους δούλους, επειδή γίνεται κλήρωση γι’ αυτούς. Υπάρχουν γι’ αυτούς καθιερωμένες κάποιες γιορτές στην Κυδωνία, κατά τη διάρκεια των οποίων δεν μπαίνουν ελεύθεροι πολίτες στην πόλη, αλλά οι δούλοι εξουσιάζουν τα πάντα και έχουν τη δύναμη να μαστιγώνουν τους ελεύθερους”. Ο Σωικράτης στο δεύτερο βιβλίο των *Κρητικών* του λέει: “Τους δημόσιους δούλους οι Κρήτες τους λεν μνοία, τους ιδιωτικούς αφαμιώτες και τους υποταγμένους περίοικους”. Παρόμοια αναφέρει και ο Δωσιάδας²⁹⁹ στο τέταρτο βιβλίο των *Κρητικών* του.

Εικ 7.2.: Οι Μαριανδυνοί της Βιθυνίας και οι Κλαρώτες της Κρήτης: Αθηναίου Δειπνοσοφισταί 6. 84/263 (γ)(ε)

“Ἐπειδή σκοτώθηκαν πολλοί Λακεδαιμόνιοι στον πόλεμο εναντίον των Μεσσήνιων, όσοι ἔμειναν φοβήθηκαν μήπως γίνει αντιληπτό από τους εχθρούς ότι ἐλαττώθηκαν πληθυσμιακά και ἀνέβασαν μερικούς από τους εἰλωτες στο κρεβάτι καθενός από ὅσους εἶχαν σκοτωθεῖ· αὐτούς ἀργότερα τους ἔκαναν πολίτες και τους ὀνόμασαν ἐπεύνακτους ἐπειδή τοποθετήθηκαν στα κρεβάτια στη θέση των σκοτωμένων”. Ο ἴδιος ἀναφέρει στο τριακοστό τρίτο βιβλίο των *Ἱστοριῶν* του ὅτι μεταξύ των Σικυῶνιων κάποιοι δούλοι παρόμοιοι με τους ἐπεύνακτους λέγονται κατωνακοφόροι³⁴⁸. Τα ἴδια ἀναφέρει και ο Μέναιχμος στα *Σικυωνικά* του [ὅτι κάποιοι δούλοι παρόμοιοι με τους ἐπεύνακτους λέγονται κατωνακοφόροι].

Εικ. 7.3. Οι ἐπεύνακτοι της Σπάρτης και οι κατωνακοφόροι της Σικυῶνας: Αθηναίου *Δειπνοσοφισταί* 6.101/271(β)-(δ)).

“Οι μόθακες συντρέφονται με τους Λακεδαιμονίους· το καθένα δηλαδή από τα παιδιά των ἐλεύθερων πολιτῶν, ὅσο το ἐπιτρέπουν οι ἰδιαιτέρες δυνατότητές τους, κάνουν συντρόφους τους ἄλλα ἓνα, ἄλλα δύο και μερικά περισσότερους. Οι μόθακες λοιπόν εἶναι ἐλεύθεροι, ἀλλά δεν

είναι Λακεδαιμόνιοι, όμως έχουν όλη την εκπαίδευση. Δεν ότι ένας από αυτούς υπήρξε ο Λύσανδρος που κατανίκησε τους Αθηναίους και για την ανδραγαθία του έγινε πολίτης”.

Εικ. 7.4.: Οι μόθακες της Σπάρτης: Αθηναίου Δειπνοσοφισταί 6.101/271 (ε)- (θ)

»88. Εγώ ξέρω, ότι πρώτοι απ’ όλους τους Έλληνες χρησιμοποίησαν αγορασμένους δούλους οι Χιώτες, όπως αναφέρει ο Θεόπομπος στο δέκατο έβδομο βιβλίο των *Ιστοριών* του: “Οι Χιώτες πρώτοι απ’ όλους τους Έλληνες μετά τους Θεσσαλούς και τους Λακεδαιμονίους χρησιμοποίησαν δούλους, όμως δεν τους απόκτησαν με τρόπο όμοιο μ’ εκείνους... Οι Λακεδαιμόνιοι δηλαδή και οι Θεσσαλοί θα φανεί ότι δημιούργησαν την τάξη των δούλων από τους Έλληνες που κατοικούσαν πρωτύτερα στην περιοχή που εκείνοι τώρα έχουν, οι πρώτοι από τους Αχαιούς και οι Θεσσαλοί από τους Περραιβούς και τους Μάγνητες, και ονόμασαν τους υποταγμένους οι πρώτοι είλωτες και οι δεύτεροι πενέστες. Οι Χιώτες όμως έχουν βάρβαρους ως δούλους τους, πληρώνοντας γι’ αυτούς”. Ο Θεόπομπος λοιπόν ανέφερε αυτά: εγώ όμως νομίζω ότι η θεότητα οργίστηκε με τους Χιώτες για το λόγο αυτό: διότι ύστερα από κάποια χρόνια εξαιτίας των δούλων μπήκαν σε πολεμικές περιπέτειες.

Εικ. 7.5.: Οι δούλοι της Χίου: Αθηναίου Δειπνοσοφισταί 6.88/265 (γ)-(δ)

Ο Κράτης στα Θηρία λέει:

Λοιπόν κανένας δε θα έχει δούλο ή δούλα,
αλλ' ο ίδιος θα υπηρετεί τον εαυτό του και γέρος ακόμη
B. Όχι βέβαια! Διότι θα τα κάνω όλα να περπατούν.
A. Τι λοιπόν θα κερδίσουν; B. Θα έρχεται το καθετί,
όταν το φωνάζει: Στρώσου τραπέζι· μόνο σου

ετοιμάσου. Ζυμωτήρι, ζύμωνα μόνο σου.
Γέμισε, ποτήρι, μόνο σου. Πού είναι η κύλικα; Άντε
και πλύσου μόνη σου. Φούσκωνε, ζύμη. Η χύτρα έπρεπε
να θγάξει τα τεύτλα. Ψάρι, προχώρα! – Μα δεν ψήθηκα
απ' την άλλη πλευρά.
– Λοιπόν γύρνα το πλευρό σου και αλείψου με λάδι κι
αλάτι!

Εικ. 7.6.: Δούλοι ως εργαλεία: Αθηναίου Δειπνοσοφισταί 6.94/ 267(η)

ΔΙΑΚ. Μα το Δία το σωτήρα, είναι άνθρωπος μ'
αρχοντική καταγωγή
ο αφέντης σου.

ΞΑΝΘ. Πώς να μην είναι μ' αρχοντική καταγωγή
αυτός που βέβαια ξέρει μόνο να πίνει κρασί και να
καβαλιχεύει;

ΔΙΑΚ. Και πώς δε σε ξυλοφόρτωσε, όταν αποδεί-
χτηκες πέρα για πέρα
πως, ενώ είσαι ένας δούλος, ισχυρίζοσυν πως είσαι
αφεντικό;

ΞΑΝΘ. Όμως τότε θα έκλαιγε.

ΔΙΑΚ. Αυτό βέβαια όπως ταιριάζει
σε δούλο το έκανες, αυτό που κι εγώ χαίρομαι να το
κάνω.

ΞΑΝΘ. Χαίρεσαι, παρακαλώ;

ΔΙΑΚ. Νομίζω πως πετώ από χαρά,
όταν, χωρίς να γίνω αντιληπτός, καταριέμαι τον
αφέντη μου.

ΞΑΝΘ. Και μουρμουρίζεις τι, όταν έχοντας φάει
ξύλο γερό πετιέσαι
έξω από την πόρτα του;

ΔΙΑΚ. Και μ' αυτό νιώθω ευχαρίστηση.

ΞΑΝΘ. Τι νιώθεις χώνοντας τη μύτη σου;

ΔΙΑΚ. Μα το Δία, τίποτε καλό.

ΞΑΝΘ. Δία που προστατεύεις τους όμοιους! Και τι
νιώθεις κρυφακούοντας

όσα λεν οι αφέντες σου;

ΔΙΑΔ. Νιώθω πιο πολύ κι από τρελός.

ΞΑΝΘ. Και τι νιώθεις, όταν αυτά τα σκορπάς στους
γείτονες;

ΔΙΑΔ. Εγώ;

Μα το Δία, όταν το κάνω αυτό, νιώθω πιο μεγάλη
τρέλα.

ΞΑΝΘ. Φοίβε Απόλλωνα! Δώσε μου να πιάσω το
χέρι σου το δεξί,

έλα να σε φιλήσω, φίλησέ με κι εσύ κι ύστερα πες μου,
στο όνομα του Δία, που είναι σαν κι εμάς ένας πα-
λιάνθρωπος,

Εικ. 7. 7.: Η συμπεριφορά των δούλων (κατά τους ιδιοκτήτες τους): Αριστοφάνους *Βάτραχοι* σσ. 737-757)

87. Ο Πλάτωνας στο έκτο βιβλίο των *Νόμων* του λέει³⁰⁵: “Το θέμα των δούλων είναι εντελώς δύσκολο. Σχεδόν απ’ όλες τις μορφές δουλείας η ειλωτεία των Λακεδαιμονίων θα μπορούσε να δημιουργήσει αμηχανία και διάσταση απόψεων, επειδή άλλοι θα υποστήριζαν ότι είναι σε καλή κατάσταση και άλλοι σε κακή κατάσταση λιγότερη διχοστασία θα προκαλούσε το σύστημα υποδούλωσης των Μαριαν-

δυνών από τους Ηρακλεώτες και η τάξη των πενεστών στους Θεσσαλούς. Εμείς, βλέποντας αυτά και όλα τα άλλα, τι πρέπει να κάνουμε σχετικά με την απόκτηση δούλων; Διότι η ψυχή ενός δούλου δεν έχει τίποτε το υγιές· δεν πρέπει όποιος έχει μυαλό να έχει εμπιστοσύνη σ' αυτούς. Ο πιο σοφός από τους ποιητές λέει³⁰⁶:

*Αφαιρεί το μισό μυαλό ο μακροβλέπτης Δίας
των ανθρώπων που θα τους βρει η μέρα της σκλαβιάς
τους.*

Έχει φανεί έμπρακτα πολλές φορές ότι αυτό το απόκτημα είναι δύσκολο και από τους συχνούς ξεσηκωμούς των Μεσσήνιων³⁰⁷ και απ' όσα κακά συμβαίνουν στις πόλεις που έχουν πολλούς δούλους με την ίδια γλώσσα κι ακόμη τα κάθε είδους έργα και παθήματα στην Ιταλία από τους λεγόμενους περιφερόμενους ληστές· αν κάποιος ρίξει μια ματιά σε όλα αυτά, θα απορήσει τι πρέπει να κάνει με όλους τους τέτοιους. Μένουν λοιπόν δυο τρόποι, πρώτο να μην είναι συμπατριώτες αυτοί που θα είναι δούλοι και, όσο είναι δυνατό, να μη μιλούν την ίδια γλώσσα, και δεύτερο να τους συντηρούμε σωστά όχι μόνο για χάρη τους, αλλά περισσότερο για χάρη μας και να μην ασκούμε βία σε βάρος τους. Πρέπει να τιμωρεί κάποιος τους δούλους με δικαιοσύνη και να μην τους κάνει να μαλακώνουν συμβουλευόντάς τους σαν να είναι ελεύθεροι, και κάθε λόγος σε δούλο να είναι σχεδόν μια εντολή, ενώ δεν πρέπει με κανένα τρόπο να αστειευόμαστε με τους δούλους, είτε γυναίκες είτε άντρες είναι αυτοί· αυτά λοιπόν συνηθίζουν πολλοί με πολύ ανόητο τρόπο

να κάνουν στους δούλους και μαλακώνοντάς τους κάνουν τη ζωή δυσκολότερη σ' εκείνους να εξουσιάζονται και στους εαυτούς τους να εξουσιάζουν”.

Εικ. 7.8.: Οι κανόνες της καλής διαχείρισης δούλων: Αθηναίου *Δειπνοσοφισταί* 6.87/264 (β)-265 (β)